

Bacheloroppgave

VPL05 Vernepleie

Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) og hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner? / What is augmentative and alternative communication (AAC) and what characterizes a good communication partner?

Kvam, Sara Jane Mangila

Totalt antall sider inkludert forside: 47

Molde, 23.05.2018

Obligatorisk egenerklæring/gruppeerklæring

Den enkelte student er selv ansvarlig for å sette seg inn i hva som er lovlige hjelpemidler, retningslinjer for bruk av disse og regler om kildebruk. Erklæringen skal bevisstgjøre studentene på deres ansvar og hvilke konsekvenser fusk kan medføre. Manglende erklæring fritar ikke studentene fra sitt ansvar.

Du/dere fyller ut erklæringen ved å klikke i ruten til høyre for den enkelte del 1-6:		
1.	Jeg/vi erklærer herved at min/vår besvarelse er mitt/vårt eget arbeid, og at jeg/vi ikke har brukt andre kilder eller har mottatt annen hjelp enn det som er nevnt i besvarelsen.	☒
2.	Jeg/vi erklærer videre at denne besvarelsen: <ul style="list-style-type: none"> • ikke har vært brukt til annen eksamen ved annen avdeling/universitet/høgskole innenlands eller utenlands. • ikke refererer til andres arbeid uten at det er oppgitt. • ikke refererer til eget tidligere arbeid uten at det er oppgitt. • har alle referansene oppgitt i litteraturlisten. • ikke er en kopi, duplikat eller avskrift av andres arbeid eller besvarelse.	☒
3.	Jeg/vi er kjent med at brudd på ovennevnte er å <u>betrakte som fusk</u> og kan medføre annullering av eksamen og utestengelse fra universiteter og høgskoler i Norge, jf. Universitets- og høgskoleloven §§4-7 og 4-8 og Forskrift om eksamen §§14 og 15.	☒
4.	Jeg/vi er kjent med at alle innleverte oppgaver kan bli plagiattrollert i Ephorus, se Retningslinjer for elektronisk innlevering og publisering av studiepoenggivende studentoppgaver	☒
5.	Jeg/vi er kjent med at høgskolen vil behandle alle saker hvor det forligger mistanke om fusk etter høgskolens retningslinjer for behandling av saker om fusk	☒
6.	Jeg/vi har satt oss inn i regler og retningslinjer i bruk av kilder og referanser på biblioteket sine nettsider	☒

Publiseringsavtale

Studiepoeng: 15

Veileder: Lisbeth Schødt Sørensen

Fullmakt til elektronisk publisering av oppgaven

Forfatter(ne) har opphavsrett til oppgaven. Det betyr blant annet enerett til å gjøre verket tilgjengelig for allmennheten (Åndsverkloven, §2).

Alle oppgaver som fyller kriteriene vil bli registrert og publisert i Brage HiM med forfatter(ne)s godkjenning.

Oppgaver som er unntatt offentlighet eller båndlagt vil ikke bli publisert.

Jeg/vi gir herved Høgskolen i Molde en vederlagsfri rett til å gjøre oppgaven tilgjengelig for elektronisk publisering:

ja nei

Er oppgaven båndlagt (konfidensiell)?

ja nei

(Båndleggingsavtale må fylles ut)

- Hvis ja:

Kan oppgaven publiseres når båndleggingsperioden er over?

ja nei

Er oppgaven unntatt offentlighet?

ja nei

(inneholder taushetsbelagt informasjon. Jfr. Offl. §13/Fvl. §13)

Dato: 23.05.2018

Antall ord: 11 025

Forord

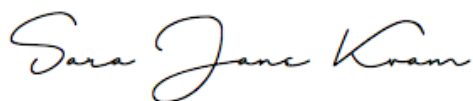
The art of communication is the language of leadership.

- *James Humes*

I desember 2016 ble jeg inspirert under alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)-undervisningen og praksis P4 i bolig med psykisk utviklingshemning, og visste allerede da hva jeg ville skrive om i bacheloroppgaven. Dette temaet er noe som interesserer meg. Alternativ og supplerende kommunikasjon har fått meg til å innse viktigheten med å inkludere andre, være en del av samfunnet for mennesker som ikke kan ta ordet selv, samt å ivareta deres autonomi til å ta egne valg i hverdagen. Mennesker som har kommunikasjonsvansker eller som ikke har verbalt språk har samme rett som alle andre til å leve i samfunnet, med samme valgmuligheter. Det å bli fullt inkludert og å være en del av samfunnet kan oppnå en bedre livskvalitet for individet.

Ved å godta og legge til rette for at mennesker med kommunikasjonsvansker i samhandling med andre mennesker kan bruke tegnspråk, punktskrift, alternativ og supplerende kommunikasjon, og andre tilgjengelige kommunikasjons hjelpemidler/-former etter eget valg og behov, kan individet oppleve ytringsfrihet og meningsfrihet (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013, artikkel 21).

Molde, mai 2018

Sara Jane Kvam

Sammendrag

Hensikten med oppgaven har vært å fordype meg innen temaet alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK). Jeg har også sett på hva som kjennetegner en god kommunikasjonspartner. Med dette for øyet har det vært et mål for meg å forsøke å forstå og utvikle ny kunnskap med utgangspunkt i min problemstilling.

For å besvare min problemstilling på best mulig måte, har jeg foretatt en litteraturstudie som metode i oppgaven. I teorien har jeg gått gjennom definisjonen på ASK, kartlegging av ASK-behov, kommunikasjon, kommunikasjonsvansker, kommunikativ kompetanse, kommunikasjonspartner og forskjellige lovverk betegnelser, samt ASK-opplæring.

I besvarelsen vil det følge med en oppsummering av teoridelen, hvor mine resultater av funn blir trukket inn i drøftingen, i tillegg til at min problemstilling står i fokus. I avslutningen konkluderer jeg funnene fra drøftingsdelen.

Nøkkelord: Alternativ og supplerende kommunikasjon – kommunikasjonspartner – kommunikasjonsvansker – brukervedvirkning – selvbestemmelse – deltakelse – opplæring.

Innholdsfortegnelse

1.0	Innledning	1
1.1	Bakgrunn for valg av tema	1
1.2	Min forforståelse	3
1.3	Oppgavens disposisjon	3
1.4	Problemstilling og avgrensning	4
2.0	Metode	4
3.0	Teoridel	6
3.1	Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon?	6
3.1.1	Tre funksjonelle hovedgrupper	7
3.2	Kartlegging av ASK-behov	9
3.2.1	ASK-pyramiden	9
3.2.2	Eksempler på kommunikasjonsformer	10
3.3	Hva er god kommunikasjon?	11
3.4	Kommunikasjonsvansker	12
3.5	Kommunikativ kompetanse	13
3.6	Kommunikasjonspartner	15
3.6.1	Hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner?	17
3.7	ASK-opplæring for kommunikasjonspartnere	18
3.8	Retten til å kommunisere	20
3.8.1	Lovverk og ASK	21
3.9	Autonomi, brukermedvirkning, livskvalitet og deltakelse	22
4.0	Drøftingsdel	23
4.1	Oppsummering av teoridelen	24
4.2	Drøfting	27
5.0	Avslutning og konklusjon	31
6.0	Litteraturliste	34
7.0	Nettkilder	39

1.0 Innledning

Vi har en stor minoritet av barn, ungdommer og voksne som ikke har evnen til å kommunisere med andre mennesker ved hjelp av tale, eller har en stor begrenset evne til å uttrykke seg i tale. Dette er snakk om barn og voksne med motoriske vansker, lærehemming, autisme, utviklingsmessige språkvansker og andre utviklingsmessige, eller ervervede skader i sentralnervesystemet. Vi vet ikke hvor stor del av befolkningen disse gruppene utgjør til sammen. Det kan være massive forskjeller mellom konsekvensene av en medfødt eller tidlig ervervet skade og skader som oppstår på senere alderstrinn (Tetzchner og Martinsen, 2002).

Omfanget av gruppen med utviklingsmessige vansker er beregnet til 0,5 % av befolkningen, men dette er sannsynligvis for lavt. Språk- og kommunikasjonsvansker har etter hvert fått mer oppmerksomhet og kunnskapen om mulige alternative og supplement til talespråket har økt. På grunn av dette har gruppen også blitt større. I de siste 20 årene har det vært en betydelig utvikling, og i dag er et stort antall ikke-vokale kommunikasjonssystemer tilgjengelige (Tetzchner og Martinsen, 2002).

Mitt tema er alternativ og supplerende kommunikasjon som er forkortet til ASK. Denne oppgaven fokuserer på definisjonene på alternativ og supplerende kommunikasjon, ASK-kartlegging, eksempler på ulike kommunikasjonsformer, samt brukermedvirkning og retten til å kommunisere blant personer med ASK-behov. Hva som kjennetegner en god kommunikasjonspartner er også blitt sett nærmere på i oppgaven. Mitt formål med oppgaven er å forstå og å utvikle ny kunnskap innenfor min problemstilling. For å forstå og utvikle ny kunnskap har jeg benyttet litteraturstudie som metode, da dette er en måte å innhente informasjon og kunnskap om et tema, som jeg har benyttet for å belyse min problemstilling.

1.1 Bakgrunn for valg av tema

I løpet av mitt studieforløp har dette temaet alltid vært et spennende og interessant tema for meg og ønsker å vite mer om. Praksisperioden i bolig med mennesker med psykisk utviklingshemning (P4) og undervisning om alternativ og supplerende kommunikasjon har

gjort meg mer bevisst om viktigheten av å inkludere andre mennesker som ikke har språk eller har redusert taleevne. Min opplevelse fra P4 har gitt meg en åpenbaring om hvordan relasjonen og samarbeidet mellom fagperson og bruker kan påvirke hverdagen, dersom kommunikasjonen er god mellom partene.

Ved å ta i bruk en kommunikasjonsform som er egnet og tilpasset for brukeren kan det påvirke brukerens livskvalitet på en god måte. Dersom egnet kommunikasjonsform ikke blir benyttet kan det påvirke utøvelsen av kommunikasjonspartneren og brukeren selv. Hvis vi møter på mennesker som er ASK-brukere vil dette begrepet «*alternativ og supplerende kommunikasjon*» stå sentralt, som igjen vil bli en del av arbeidsdagen. Det sier seg selv at brukermedvirkning også står sentralt, når vi skal jobbe med mennesker som bruker hjelpemidler for å kommunisere med andre mennesker.

Dette temaet er relevant for vernepleierfaget, fordi en vernepleier arbeider for å styrke brukermedvirkningen og kan i sin yrkeskarriere komme i situasjoner hvor det er behov for ASK i samhandlingen. Owren og Linde (2011) sier at vernepleierens utfordringer og oppgaver er å etablere og utvikle former for samarbeid på tvers av det som kan være til dels store kognitive, emosjonelle, sansemessige, erfaringsmessige og verdimesse forskjeller. De fleste vernepleiere arbeider i dag med og for utviklingshemmede i ulike arenaer innen bolig, arbeid og fritid. Vernepleierfaglig arbeid består ofte av samarbeid med personer med funksjonsnedsettelse, som for eksempel psykisk utviklingshemning, døvblindhet og multifunksjonshemming (Owren og Linde, 2011). Hvordan kan en nyutdannet vernepleier tilegne seg kunnskap og erfaring, samt bistå et menneske med sine kommunikative utfordringer? En nyutdannet vernepleier kan selvfølgelig få opplæring, men dette temaet er også relevant for vernepleierfaget slik at en får mer kunnskap i løpet av sitt studieforløp.

1.2 Min forforståelse

Alle mennesker har opparbeidet en forforståelse hvor det danner seg et bilde av et stykke av virkeligheten. Forforståelsen blir dannet igjennom egne erfaringer fra oppvekst, sosial deltakelse, fagbøker, utdanning og yrkessammenheng (Aadland, 2011). Min forforståelse er skapt igjennom tidligere praksisperioder, undervisninger/utdanning og yrkessammenheng. I praksissammenheng har jeg erfaring med alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK), og jeg selv kjenner noen som bruker tegn til tale.

ASK har vært et sentralt tema i en bolig med mennesker med psykisk utviklingshemning, hvor varigheten av praksisperioden var på 10 uker. Det ble informert at flere medarbeidere ikke benyttet piktogrammet, som var brukerens kommunikasjonsform, i arbeidstiden av ulike grunner. Etter min praksiserfaring har jeg etterhvert forstått hvor viktig denne kommunikasjons-formen, som var piktogram, var for brukeren da det blitt gitt muligheter til å ta egne valg og uttrykke ønsker og behov. Ved å anvende piktogrammet kunne brukeren få velge matvarer, aktiviteter, gåturer og lignende selv. På denne måten ble selvbestemmelsen, inkludering og deltakelse ivaretatt på en bedre måte.

ASK er en kommunikasjonsform/-middel for å kommunisere med andre mennesker på, dette for å forstå og å bli forstått. ASK er for mennesker som har redusert taleevne/kommunikasjonsvansker eller som ikke har talespråk, som for eksempel mennesker med hørselhemning. Mennesker med kommunikasjonsvansker, som har vansker med å forstå andre eller selv å gjøre seg forstått, kan ha nytte av ASK (Næss, 2015).

1.3 Oppgavens disposisjon

Oppgaven starter med å presentere min problemstilling, avgrensninger og valg av metode. Hoveddelen er delt inn i tre deler: teori, oppsummering av funn og drøfting opp mot min problemstilling. Oppgaven avsluttes deretter med en avslutning og konklusjon. I teoridelen skal jeg først gi en innføring i hva alternativ og supplerende kommunikasjon er. Dette er for å få en dypere forståelse av begrepet, samt få bedre kjennskap til ulike kommunikasjonsformer/-midler og kartlegging av ASK-behov. Videre skal vi se på definisjonen på kommunikasjon, kommunikasjonsvansker, samt en innføring i kommunikativ kompetanse og hva som er en god kommunikasjonspartner. Vernepleierens arbeidsmodell, aktuelle lovverk innenfor alternativ og supplerende kommunikasjon og

ASK-opplæring blir også presentert i oppgaven. Etterfulgt av dette blir begrepene sosial deltakelse, selvbestemmelse, brukermedvirkning og livskvalitet presentert.

1.4 Problemstilling og avgrensning

Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) og hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner?

Alternativ og supplerende kommunikasjon som tema, vil bli avgrenset da denne oppgaven vil generelt handle om mennesker, som ikke har ferdigheter innenfor kommunikasjon, som har behov for ASK, samt rollen som kommunikasjonspartner.

2.0 Metode

Min bacheloroppgave er basert på en litteraturstudie, og valget av litteraturstudie har tatt utgangspunkt i min problemstilling. Jeg mener at litteraturstudie er den beste metoden å benytte i min oppgave. Dalland (2007) sier at metoden kan hjelpe meg til å innsamle informasjon som jeg trenger til min undersøkelse. På denne måten får jeg et utgangspunkt i hvordan jeg skal løse oppgaven ved å finne relevant litteratur som vil svare på min problemstilling. Ved å innhente og anvende eksisterende litteratur som har ulike perspektiver på hva alternativ og supplerende kommunikasjon betyr, hva som kjennetegner en god kommunikasjonspartner og hva som er god kommunikasjon, kan det bidra til å gi meg en bedre forståelse for det jeg ønsker å finne ut.

Ved innhenting av informasjon som svarer på min problemstilling, har jeg gjennomført en kombinasjon av systematisk litteratursøk, innhenting av litteratur oppgitt i referanselister i andre fagbøker, artikler, samt anbefalinger fra fagpersoner. I startfasen har jeg i utgangspunkt benyttet pensum og tidligere pensum for vernepleierstudiet som ga sin relevans for min problemstilling. I litteraturgjennomgangen har jeg vurdert og funnet hvilke begreper som ga relevans (validitet) for min problemstilling. Her har jeg da brukt søkeord *selvbestemmelse*, *brukermedvirkning*, *deltakelse*, *livskvalitet* og *kommunikasjon*. Etter hvert innhentet jeg eksisterende litteratur via skolebiblioteket, hvor jeg har brukt søkeord *alternativ* og *supplerende kommunikasjon*, *selvbestemmelse*, *sosial deltakelse*,

språk- og kommunikasjonsvansker i Oria. Etter søk på disse begrepene fikk jeg gode forslag på litteratur. I tillegg ble jeg også anbefalt å bruke *God kommunikasjon med ASK-brukere* av Næss og Karlsen (2015) i oppgaven og isaac.no/com. I løpet av bachelorskrivingen ble Google også benyttet for å finne relevante nettsider som kunne være med på å belyse min problemstilling. Her har jeg brukt søkeord *hva er alternativ og supplerende kommunikasjon, hva er kompetanse, retten til å kommunisere, ask utdanning for fagpersoner, low tech og high tech ASK, hva er en kommunikasjonspartner* og *hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner*. Siste søkeordet kom jeg til en PowerPoint om den gode kommunikasjonspartneren som førte til at jeg søkte på *den gode kommunikasjonspartneren* på Google. Etter en tid med grundig søk fant jeg gode artikler/nettsider som ga relevans for min problemstilling.

Ved å anvende litteraturstudie som metode, må jeg også være kritisk. Dette er fordi at det kan finnes svakheter med å anvende litteraturstudie på grunn av kontinuerlige endringer innenfor fagfeltet som ikke er pålitelige innenfor en akademisk oppgave. Dalland (2017) sier at det finnes anerkjente metoderegler og kunnskapskrav, og metoden skal gi troverdig kunnskap. Det vil si at kravene til validitet og reliabilitet må være godkjent. Videre forklarer Dalland (2007) at kildekritikk er de metodene som benyttes for å bekrefte om en kilde er troverdig. Jeg har dermed forsøkt å holde meg til forholdsvis ny litteratur. Jeg vil dermed påpeke at de eksisterende litteraturene har henvist til andre forfattere/litteratur som er i eldre utgaver eller utgivelser som jeg også har henvist i min besvarelse. Jeg betrakter likevel at kildehenvisningene i eksisterende litteratur har høy validitet og reliabilitet. Dette er fordi at det er et vesentlig krav at innsamlet data er av relevans og gyldighet i forhold til målsettingene og at det er samlet inn på en pålitelig måte (Dalland, 2012). Jeg har i tillegg brukt anerkjente nettsider som isaac.no/com, utdanningsdirektoratet og statped. Dette har etter min mening bidratt til å sikre validitet i min oppgave.

3.0 Teoridel

I dette kapitlet skal jeg ta for meg forskjellige teorier og ulike begreper. I teoridelen velger jeg først og fremst å se på teorier om alternativ og supplerende kommunikasjon, noen eksempler på kommunikasjonsmidler, ASK-kartlegging, kommunikasjon og hva som kjennetegner en god kommunikasjonspartner, samt andre relevante begreper. Aktuelle lovverk og ask-opplæring vil også bli presentert i teoridelen.

3.1 Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon?

Å kommunisere på andre måter kalles for alternativ og supplerende kommunikasjon og er forkortet til ASK. Mennesker med behov for ASK kan være barn, unge og voksne som må bruke andre former for kommunikasjon enn direkte tale med andre (Statped, 2017). Det vil si at mennesker som ikke har verbalt språk eller har redusert taleevne vil kunne ha bruk for ASK. ASK består av ulike kommunikasjonsformer som erstatter talen. *Alternativ kommunikasjon* betyr at et menneske har en annen måte å kommunisere på ansikt til ansikt enn tale. Eksempler på alternativ kommunikasjon er manuelle, grafiske og materielle tegn, morse og skrift. Disse eksemplene kan være med på å erstatte talen fullstendig. *Supplerende kommunikasjon* betyr støtte- og hjelpekommunikasjon. Det vil si at kommunikasjon er supplerende, og det understreker at opplæring i alternative kommunikasjonsformer har dobbelt målsetting. Det er å fremme og støtte individets tale, samt å sikre en alternativ kommunikasjonsform, dersom individet ikke utvikler evnen til å uttale seg (Tetzchner og Martinsen, 2002). American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) (2001) definerer alternativ og supplerende kommunikasjon som prosedyrer og prosesser som er tilpasset individets kommunikasjonsferdigheter og forståelse, som kan maksimeres for funksjonell og effektiv kommunikasjon. I følge denne definisjonen er alternativ og supplerende kommunikasjon ulike prosedyrer og prosesser som brukes for å lykkes i kommunikasjonen. Om ASK er et eget språk avhenger av hvilken forståelse som legges til grunn (Næss, 2015).

Det er store variasjoner med hensyn til mental og språklig utvikling. Det kan være fra personer som har liten eller ingen forståelse for talespråk til personer som har en språklig kompetanse på linje med jevnaldrende. Det vil si at de alternative kommunikasjons-

formene vil ha ulik funksjon for den enkelte. Noen kan være avhengig av ASK, både for å forstå og for å kunne uttrykke seg, mens andre vil ASK primært ha betydning som en alternativ kommunikasjonsform. Et kommunikasjonsmiddel må inneholde et ordforråd som kan brukes av ASK-brukere for å uttrykke seg eller for å støtte talen. Det skal være tilpasset individets språklige og kognitive nivå, samtidig som det fremmer språklig utvikling og læring (Statped, 2017).

3.1.1 Tre funksjonelle hovedgrupper

Behovet for alternativ og supplerende kommunikasjon kan skilles i tre funksjonelle hovedgrupper. Disse tre hovedgruppene skiller mellom mennesker som har behov for et uttrykksmiddel, støttespråk eller alternativt språk.

Uttrykksmiddelgruppen

Mennesker som hører under denne gruppen forstår langt mer av det andre sier enn det de selv er i stand til å uttrykke. Årsaken til dette er manglende kontroll over taleorganet som gjør at talefunksjonen hemmer (anartri). Under denne gruppen vil mennesker ha behov for en varig alternativ kommunikasjonsform som de er i stand til å bruke. Denne kommunikasjonsformen vil erstatte talen gjennom hele livet (Tetzchner og Martinsen, 2002).

Hovedfokuset er forholdet mellom talespråket i omgivelsene og den kommunikasjonsformen personen bruker til å uttrykke seg med, men forståelse av enkle og komplekse grafiske tegnsystemer (for eksempel piktogrammer eller blisstegn) og ortografisk skrift kan inngå i opplæringen (Tetzchner og Martinsen, 2002:66).

Støttespråkgruppen

Denne gruppen består av to undergrupper – utviklingsgruppen og situasjonsgruppen. Utviklingsgruppen får opplæring som rettes mot å utvikle og forstå tale. Denne gruppen har mindre gjennomgripende vansker og trenger ikke et varig alternativ til tale. Målet med denne gruppen er å fremme utviklingen av bruk og forståelse av tale, samt virke som et stillas i menneskets utvikling mot mestring av talespråket. Dette er for eksempel mennesker med egne utfordringer i forhold til å finne de rette ordene (dysfasi) og

lærehemming. Hovedfokuset er å klargjøre forholdet mellom tale og den alternative kommunikasjonsformen, samt løse sosiale utfordringer som kan oppstå når en har vansker med å uttrykke seg (Tetzchner og Martinsen, 2002).

Situasjonsgruppen består av mennesker som har lært å snakke, men har utfordringer med å gjøre seg forstått på grunn av artikulasjonsvansker. Denne gruppen har likhetstrekk med uttrykksmiddelgruppen, men bruker den alternative kommunikasjonsformen som et hjelpemiddel til eksisterende tale. Det vil si at den alternative kommunikasjonsformen ikke er deres hoved-kommunikasjonsform (Tetzchner og Martinsen, 2002).

I den grad de blir forstått, avhenger av hvor godt du kjenner dem og temaet som blir snakket om. For eksempel kan et helsepersonell forstå talen, dersom de snakker om en felles opplevelse, men kan ha store utfordringer, dersom personen forteller om en film som helsepersonellet ikke har sett. På denne måten kan behovet for ASK være relevant i slike situasjoner der en ikke er sammen med kjente. Ved hjelp av grafiske tegn, håndbokstaver eller et brett med bokstaver som svarer til lyder, kan dette hjelpe med å bli forstått. Hovedmålet går ut på å lære individet når vedkommende trenger å supplere tale sin og hvordan den alternative kommunikasjonsformen kan brukes på en best mulig måte i ulike situasjoner (Tetzchner og Martinsen, 2002).

Språkalternativgruppen

Språkalternativgruppen består av mennesker som har behov for alternativt språk livet ut. Det vil si at den alternative kommunikasjonsformen blir deres morsmål og språket som andre mennesker må bruke for å kommunisere med vedkommende. Gruppens kjennetegn er at alle bruker lite eller ingen tale når de kommuniserer. Mennesker med alvorlige lære vansker, autisme og auditiv agnosi (språkdøvheter) tilhører under denne gruppen (Tetzchner og Martinsen, 2002).

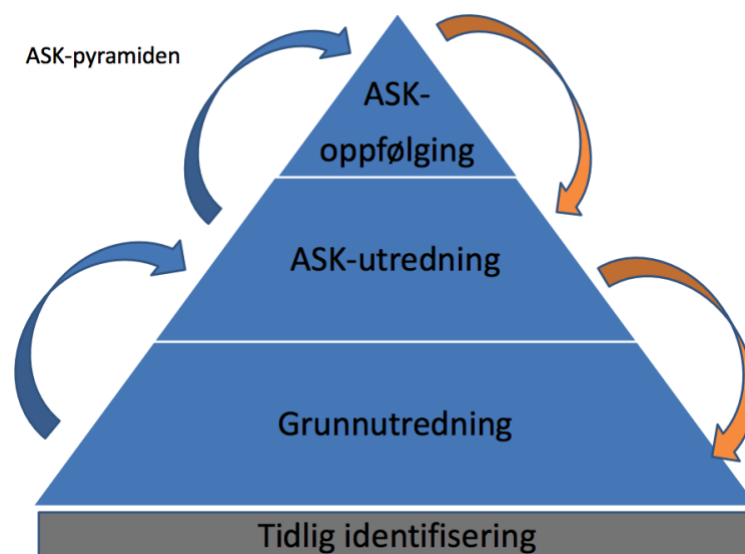
Tiltakene retter seg mot både forståelse og bruk, og det er et hovedmål at forholdene blir lagt slik til rette at personen lærer å forstå og bruke den alternative kommunikasjonen uten å behøve å forstå det andre sier. Det innebærer at fagfolkene etablerer funksjonelt språkmiljø (Tetzchner og Martinsen, 2002:68).

3.2 Kartlegging av ASK-behov

For å sørge for at mennesker får en best mulig tilpasset og riktig kommunikasjonsform, må det gjennomføres en grundig kartlegging til for å identifisere kommunikative ferdigheter, styrker og begrensninger hos personer som kan ha nytte av ASK. Kartlegging av ASK-behov handler også om å sørge for at de som allerede benytter ASK får riktig hjelp, samtidig som å observere eventuelle endringer i behov slik at tiltakene til enhver tid er tilpasset individet (Beukelman og Mirenda, 2005). Denne prosessen omfatter bruk av metoder, for eksempel samtaler, observasjoner, intervju, spørreskjema og både standardiserte og ustandardiserte kartleggingsverktøy. Ulike kilder av informasjon utfyller hverandre og gir sammen et grunnlag for å treffe beslutninger, samt komme med anbefalinger om tiltak (Sattler, 2008). Vi kan si at kartlegging av ASK-brukere handler om tidlig identifisering, riktig tiltak og oppfølging, også kalt for TRO, som er en huskeregel (Beukelman og Mirenda, 2005).

3.2.1 ASK-pyramiden

Først må en ta stilling til hvilke områder det er nødvendig å vite noe om for å gi best mulig hjelp, samt velge hvilke kartleggingsmetoder og -verktøy som kan bidra til å gi den informasjonen en ønsker. Ved å kartlegge behov for ASK, er det mange forhold å ta hensyn til. Stadskleiv (2012) presenterer en ASK-kartleggingspyramide, som er utarbeidet av Oslo universitetssykehus, hvor den illustrerer gangen i en kartleggingsprosess.

OUS-pyramiden for ASK-kartlegging (Stadskleiv, Schjørbeck, Seeland & Lillehaug, 2014).

Pyramiden står på en grunnplan, som kalles for tidlig identifisering, som bør være utgangspunkt for kartlegging av alle som kan ha behov for ASK. Det må både en grunnutredning og en ASK-utredning/kartlegging til for å finne ut hva som er riktig hjelp. *Grunnutredning* er et bredt spekter for utredning og inneholder helse, motorikk, kommunikasjon, kognisjon og miljøforhold. Bakgrunnen for at den ligger nederst, er fordi alle kartlegginger må bygge på resultatene fra denne delen av pyramiden. ASK-kartleggingens formål er å finne frem til løsninger som gir individet en best mulig tilpasset kommunikasjonsform som bidrar til å innrette individets forutsetninger. Språk og kommunikasjon er i stadig utvikling hos barn, og de tiltakene som var tilpasset på ett tidspunkt, vil ikke nødvendigvis være best egnet i fremtiden. Det er dermed viktig at tiltakene reguleres og videreutvikles, dette går inn i ASK-oppfølging. Pilene rundt pyramiden illustrerer nettopp i at kartleggingsprosessen er vedvarende. Pilene til venstre av pyramiden illustrerer hvordan prosessen går fra grunnutredning til ASK-utredning/kartlegging og fra ASK-utredning/kartlegging til ASK-oppfølging. Etter en tid kan det være nødvendig med en ny kartlegging, dersom tiltakene ikke lenger er gode nok. Samtidig kan det også være behov for å få mer kunnskap om individets grunnleggende forutsetninger, samt utviklingstakt på de ulike områdene slik at hele eller deler av grunnutredningen bør gjentas. Denne prosessen blir illustrert med pilene til høyre av pyramiden (Stadskleiv, 2015).

3.2.2 Eksempler på kommunikasjonsformer

Når mennesker med behov for ASK skal få sin best mulig egnet og tilpasset kommunikasjonsform, skilles det vanligvis mellom *papp-tech*, *low-tech* og *high-tech* (Næss, 2015). Ikke-teknologiske løsninger, også kalt papp-tech løsninger, er hovedsakelig mest utbredt. Eksempler på papp-tech løsninger er enkle- og avanserte kommunikasjonsbøker, tematavler og enkle symbolkort (Isaac Norge, 2018). Andre eksempler på papp-tech løsninger er bokstavtavler og nøkkelringer med symboler (Næss, 2015). Lav-teknologiske løsninger, også kalt low-tech løsninger, kan være talemaskiner uten dynamisk display. En benytter en og en overlegg/tavle i gangen og må bytte overlegg/tavle mellom hver gang en skifter tema. Disse talemaskinene leveres som regel tomme, slik at overleggene må lagres før bruk. En må spille inn lyd på utsagnene på de

fleste maskintypene. Det kan også være enkle brytere med ett eller få talte utsagn (Isaac Norge, 2018).

Høy-teknologiske løsninger, også kalt high-tech løsninger, er avanserte talemaskiner med dynamisk display. Flere leverandører har gradvis begynt å levere talemaskiner med eksempler/oppsett som kan brukes som utgangspunkt når en skal tilpasse systemet til hvert enkelt individ. Talemaskinene er avanserte datamaskiner med syntetisk tale og kan programmeres til både omgivelseskontroll, talemaskin, sende og motta tekstmeldinger og telefonsamtaler, samt benyttes til å spille musikk, video, se bilder eller surfe på nett. Dersom de elektroniske løsningene ikke virker, er på reparasjon eller er i under oppdatering, er det alltid en fordel å ha papp-tech som en «back-up» (Isaac Norge, 2018).

3.3 Hva er god kommunikasjon?

Begrepet «kommunikasjon» kommer fra det latinske ordet *communicare* som betyr å gjøre noe felles. Når vi kommuniserer, skaper, utveksler og avslører vi en mening. Det vil si at begge partene med-deler et budskap. Vi bringer noe av egenverdenen inn i fellesskapet slik at det blir tilgjengelig for andre. Mening er noe vi skaper i felles, både av den som gir et budskap og den som mottar budskapet. På denne måten er begge partene med på å gi atferden mening. Mening er resultatet av samspillet mellom hva som formidles (innholdet), hvordan budskapet er kodet, i hvilken kontekst og hvordan budskapet blir tolket (Røkenes og Hanssen, 2012).

Fasiten på hva som er god kommunikasjon er avhengig av formålet eller oppnåelsen med samhandlingen. Vi ønsker hovedsakelig å formidle et meningsfullt budskap til vedkommende. En god kommunikasjon skjer når det er samsvar mellom det budskapet som blir sendt (avsender) og det budskapet som blir oppfattet (mottaker). På denne måten blir dette primært sett på som effektiv informasjonsmidling og meningsformidling. Avsender og mottaker forstår hverandre på den måten at begge har utvekslet informasjon og/eller vet hva den andre mener (Røkenes og Hanssen, 2012).

I mellommenneskelig kommunikasjon ønsker vi vanligvis å oppnå noe annet eller noe mer enn det å formidle informasjon og meninger til hverandre. For å fremme samhandlingen, handler vi ut fra bestemte verdier. Slike verdier kan for eksempel være åpenhet, ettertanke,

tillit, trygghet, velvære eller en følelse av kontakt. I enkelte tilfeller er vi opptatt av å styrke mottakerens utvikling, selvfølelse, læring, selvstendighet og evne til mestring. Ved å forholde seg slik at disse verdiene blir ivarettatt, vil det anses som god kommunikasjon (Røkenes og Hanssen, 2012). Konteksten i samhandlingen vil også ha en betydning på hva som er god kommunikasjon. For en bruker kan det være mer betydningsfullt å oppleve at vedkommende blir forstått, samt føle trygghet enn å få informasjon steg for steg om tekniske sider ved en operasjon. Vi ønsker hovedsakelig å formidle budskap og ivareta andre verdier i samhandlingen, men det kan variere i forhold til ulike omstendigheter hva vi legger mest vekt på. God kommunikasjon handler om å få disse to tingene til å gå sammen (Røkenes og Hanssen, 2012).

I arbeid med mennesker kan det oppstå en uheldig situasjon, dersom vi bli ensidig opptatt av å formidle informasjon eller å anskaffe informasjon fra mottakeren. Andre sider ved samhandlingen kan være langt viktigere, dersom vi ønsker å gjøre en god jobb. Et eksempel på dette kan være at det er enklere å utveksle informasjon, samt forstå hverandres meninger, dersom vi har kommunisert slik at vi har styrket en god relasjon, preget av trygghet, tillit og en følelse av kontakt. Vår fremgangsmåte må være tilpasset både de overordnede målsettingene for samhandlingen og den relasjonen vi har til mottakeren (Røkenes og Hanssen, 2012).

3.4 Kommunikasjonsvansker

Kommunikasjonen kan påvirkes av en rekke andre individrelaterte faktorer, som for eksempel sensorisk bevissthet, motorisk og kognisjon. Lorentzen (2003) sier at én person kan ikke ha en kommunikasjonsvanske alene. Det vil si at det kommunikative miljøet kan ha en betydning for utfallet for kommunikasjonen. Kommunikasjonsvansker kan være en isolert vanske, eller en kombinasjon av ulike vansker. Årsaken kan for eksempel være artikulasjonsvansker (i taleorganet), redusert taleflyt, lite aktivt eller lite funksjonelt ordforråd, rytme og kroppsspråk. Videre kan enkelt begrepsapparat, stemmevansker, vansker med forståelse og/eller vansker med å uttrykke seg være en årsak (Næss, 2015).

Kommunikasjonsvansker oppstår på ulike alderstrinn i forhold til utvikling, men blir ofte oppdaget i de tidlige utviklingstrinnene på forskjellige områder. Eksempler på disse områdene kan være blikkontakt, turtaking, peking og felles oppmerksomhet. Effektiv

kommunikasjon vil da være viktig for blant annet læring og utvikling, sosial samhandling, deltakelse og livskvalitet. På denne måten vil i de tilfeller vansker observeres, være viktig å igangsette tiltak og å arbeide forebyggende så snart som mulig for å forsøke å redusere og avhjelpe kommunikasjonsvanskene, samt begrense uheldige ringvirkninger (Næss, 2015). Observasjoner kan foregå i lek, under måltid eller i garderobesituasjoner. Førskolelærere i barnehagen observerer hvordan individet forholder seg til kollektive beskjeder, om det deltar i parallelllek eller også i rollelek. Det observeres om individet faller fort ut av leken fordi individet ikke klarer å følge de andres kommunikasjon om utvikling av leken, samt hvem leker individet med og hvem tar initiativ. Hvordan dialogen foregår, om det er mye kommando, lite eller mye veksling mellom deltagerne eller hyppige konflikter, kan også observeres (Kjølaas, 2001).

3.5 Kommunikativ kompetanse

Kompetanse består av kunnskaper, ferdigheter, evner og holdninger. Det er disse komponentene som reflekterer hvor kompetent personen er. Kunnskap innebærer personens innsikt, viten og kjennskap, ofte med bakgrunn i utdanning og erfaring. Ferdigheter handler å gjennomføre oppgaver i praksis gjennom motivasjon, samhandling eller å oppnå tillit hos andre, samt ha gjennomføringskraft, ta beslutninger og kunne analysere andres behov. Evner er personens personlige egenskaper som kan fremstå med naturlig autoritet, troverdighet og omgjengelighet. Holdninger er personens meninger, vilje, tro og innstilling, og er implisitte men kommer ofte til uttrykk gjennom indre motivasjon, samarbeidsvilje og ansvarsfølelse (Kåsa, 2012).

Kommunikativ kompetanse retter seg mot det å kunne kommunisere funksjonelt. Næss (2015) sier at det er ikke tilstrekkelig å få et ASK-hjelpemiddel og/eller symbolsystemer for mennesker med kommunikasjonsvansker. Disse hjelpemidlene resulterer ikke i seg selv i funksjonell kommunikasjon. For å lykkes i kommunikasjonen, er en også avhengig av andre faktorer knyttet til individet og omgivelsene. Personens kommunikative kompetanse vil derfor være avgjørende. Light (1989) sier at kommunikativ kompetanse kan anses som et dynamisk begrep som baserer seg på funksjonalitet, hensiktsmessighet, kunnskap, dømmekraft og ferdigheter innenfor fire kompetanseområder. Disse fire kompetanseområdene kalles for *lingvistisk kompetanse*, *operasjonell kompetanse*, *sosial kompetanse* og *strategisk kompetanse* (Næss, 2015).

Lingvistisk kompetanse

Denne kompetansen handler om språkutvikling og symbolforståelse. Språkutviklingen knyttes til individets vokabular og grammatikalske ferdigheter. Eksempler på aktuelle opplæringsområder er utvidelse av ordforrådet, samt å gi innhold til begreper.

Grammatisk kunnskap og ferdigheter trenger vanligvis spesiell oppmerksomhet. For en person som benytter et kommunikasjonsmiddel, vil muligheten for bøyning av ord og riktig setningsbygning være avhengig av hva kommunikasjonsmidlene gir mulighet for (Utdanningsdirektoratet, 2016).

Operasjonell kompetanse

Denne kompetansen handler om ferdigheter knyttet til bruk av alternative kommunikasjonsformer og kommunikasjonsmidler. Mennesker som bruker håndtegn og taktile tegn må utføre tegnene så nøye som mulig, samt kunne bruke dem ved behov og på eget initiativ. Dette er for å kunne mestre det aktuelle ASK-systemet. Det er et viktig læringsområde å finne strategier for å øke tempoet i kommunikasjonen, spesielt mennesker som benytter hjulpet kommunikasjon (Utdanningsdirektoratet, 2016).

Sosial kompetanse

Denne kompetansen henger sammen med bruk av språk. Eksempler på nødvendige sosiale ferdigheter er å gi øyekontakt, ta turer i en dialog, kunne signalisere «ja» og «nei», samt svare på henvendelser. Det samme kan sies om å vite hva som passer å si i ulike omstendigheter og evne til aktiv lytting og vise interesse. Ferdighetene utvikles ved å bruke språket, ved å gjøre erfaringer, samt få tid til samtaler (Utdanningsdirektoratet, 2016). Light (1989) trekker frem både sosiolingvistisk og sosiorelasjonell kompetanse som en del av sosial kompetansen. *Sosiolingvistisk kompetanse* dekker med pragmatisk kompetanse som handler om å kunne tilpasse innhold og form til dem en kommuniserer med. *Sosiorelasjonell kompetanse* er knyttet til samhandling og sosiale ferdigheter (Næss, 2015).

Strategisk kompetanse

Ved å oppnå god kommunikasjon, må en ha strategier for å nå frem med det en ønsker å formidle. Eksempler på viktige ferdigheter er å kunne signalisere at en har noe å formidle, samt ta initiativ til å kommunisere. Å kunne gi utfyllende kommentarer, opplyse

kommunikasjonspartneren om hvordan vedkommende bør forholde seg i samtalen, er også noe som må utvikles. Dette er særlig aktuelt for mennesker som skal kommunisere med andre de ikke kjenner godt fra før (Utdanningsdirektoratet, 2016).

Light (1989) konstaterer imidlertid at den kommunikative kompetansen er mer enn hver av de fire kompetanseområdene i seg selv. Det kreves en integrasjon av kunnskaper og ferdigheter innenfor disse fire områdene, samt evner til vurdering i forhold til hvordan kunnskapene og ferdighetene kan tilpasses kommunikasjonssituasjonen. På denne måten kan vi oppnå god kommunikasjon. Senere fastslår Light (2003) at kommunikativ kompetanse påvirkes av psykososiale faktorer, som for eksempel motivasjon, holdninger, trygghet og resiliens. Det kan også påvirkes av forhold knyttet til konteksten eller miljøet, som for eksempel sosial rolle og mål med samhandlingen (Næss, 2015).

Utdanningsdirektoratet (2016) sier at kommunikasjon ved hjelp av ASK kan være omfattende og individet med høy motivasjon og godt selvbilde vil lettere kunne påta seg å stå i de ofte langvarige og avanserte prosessene som skal til for å gi individet en måte å kommunisere på. Å arbeide med psykososiale faktorer vil ha stor betydning for kommunikasjonsutviklingen.

3.6 Kommunikasjonspartner

De som kommuniserer med individet med behov for ASK, kalles kommunikasjonspartnere (Utdanningsdirektoratet, 2016). Det kan være foreldre, lærere eller andre fagpersoner, eventuelt andre som står individet nært. Kommunikasjonspartnere har en viktig rolle i all kommunikasjon, og har et betydelig ansvar for å tilrettelegge for kommunikasjon, samt holde i gang kommunikasjonsprosessen med mennesker som har kommunikasjonsvansker (Næss, 2015). Kommunikasjonspartnere skal opptre som språklig og kommunikativ modell. Det vil si at kommunikasjonspartnere gir språklig støtte ved selv å bruke individets kommunikasjonsform. Samtidig bringer kommunikasjonspartnere inn nye måter å kommunisere på for å styrke videre utvikling av kommunikasjonen, med utgangspunkt i individets nåværende kommunikasjon (Utdanningsdirektoratet, 2016). På bakgrunn av tidligere forskning gjennomført av Kent-Walsh og McNaughton (2005) oppsummerer de hvilken kommunikativ atferd kommunikasjonspartnere ofte benytter i kommunikasjonen med ASK-brukere. Deres konklusjon viste seg at kommunikasjonspartnere er dominerende da de stiller ofte ja/nei spørsmål og tar fleste taleturer og legger føringer for mesteparten av

samtalen. På denne måten gis det lite mulighet til å initiere kommunikasjon for ASK-brukere, og blir ofte avbrutt samt at kommunikasjonspartneren er mer oppmerksomme på kommunikasjonshjelpemiddelet og teknikkene som individet bruker enn på individet selv og hva individet ønsker å uttrykke (Næss, 2015).

ASK-brukeren på sin side reagerer ifølge Kent-Walsh og McNaughton (2005) gjerne med å innta en passiv rolle og produsere et begrenset utvalg av kommunikative uttrykk i tillegg til å benytte et veldig begrenset lingvistisk repertoar. På denne måten kan kommunikasjonspartneren stå i fare for å føre en monolog heller enn å legge til rette for dialogisk kommunikasjon, og man vil da lett kunne komme inn i en uheldig sirkel preget av dårlig eller mangelfull kommunikasjon (Næss, 2015:32).

Ved å være en god modell for individet må kommunikasjonspartnere være trygge på kommunikasjonsformen, slik at de kan uttrykke seg på en naturlig måte uten at de ofte må tenke på hvordan de skal gå fram i samhandlingen (Utdanningsdirektoratet, 2016). På den annen side kan kommunikasjonspartnere *også* bli usikre på hvordan vedkommende kan legge til rette for mest mulig vellykket kommunikasjon, samt hva som vil være best mulig støtte for individet i den enkelte situasjonen (Soto, 2012). ASK-brukerens bevegelse, kompetanse og ferdigheter innenfor kommunikasjon, er vanligvis avgjørende for individets mulige kommunikasjonspartnere. Undersøkelser viser at ASK-brukere er tryggere sammen med mennesker som er i nær familie (Midtlien, Næss, Taxt og Karlsen, 2014), og det er generelt disse menneskene som er individets hoved-kommunikasjonspartnere (Huer og Lloyd, 1990). Ved å kommunisere med mennesker som individet kjenner godt, samt har delt mange opplevelser og kommunikasjonserfaringer med, føles trygt for individet. På denne måten gjør det enklere å oppnå en god felles forståelse mellom partnerne og bidrar til å hindre faren for misforståelser, samt brudd i kommunikasjonen (Næss, 2015). Kommunikasjonspartnerens kunnskaper, ferdigheter og holdninger vil dermed ha stor betydning for tilrettelegging for kommunikasjon, samt tilrettelegging av det kommunikasjonsmiljøet (Næss, 2015).

3.6.1 Hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner?

En god kommunikasjonspartner kan beskrives som tålmodig, interessert og motivert. En kommunikasjonspartner som forsøker å forstå individets svekkede tale, konsentrerer seg for å tolke gester og signaler, er fortrolig med stillhet, tar initiativ til å gjenta, samt bekrefte meninger og innrømmer at kommunikasjonspartneren ikke forstår hva som blir uttrykt (Soto, 2012). Ved å opprettholde kommunikasjonen og å ta tur, er å gi individet tilstrekkelig tid til å respondere, men det kan likevel være en utfordring for kommunikasjonspartneren da vedkommende kan bli utålmodig eller komme med forslag til hva individet prøver å formidle. Det vil være langt mer krevende for individet å respondere enn andre som benytter talespråk. Vi kan si at dersom kommunikasjonspartneren venter på tur og det fungerer som en bekreftelse på at det individet forsøker å formidle er viktig, kan dette kjennetegnes som en god kommunikasjonspartner. På denne måten vil kommunikasjonspartneren være med på å vedlikeholde en dialogisk kommunikasjon ved å gi individet tilstrekkelig med tid. En kommunikasjonspartner spør gjerne om gjentakelse eller oppklaring, dersom det oppstår misforståelser eller brudd i samtaler mellom partene. Ved å selv ta tydelige initiativ som er tilpasset den enkelte, samt ha evnen til å se de kommunikative initiativene individet tar, kan også være et kjennetegn på en god kommunikasjonspartner (Karlsen et al. 2015).

Kommunikasjonspartnerens initiativ vil naturlig variere avhengig av den aktuelle situasjonen og kan blant annet innebære en responsiv kommunikasjonsstil. En slik stil betyr at man viser interesse, følger opp signaler barnet gir, og bekrefter barnets atferd, tanker og følelser (Thunberg, Carlstrand og Flink, 2011). Initiativ kan også handle om å stille spesifikke spørsmål eller å komme med informasjon gjennom bruk av tale eller skrift (Karlsen et al. 2015:189).

Statped (2017) sier at en god kommunikasjonspartner har kunnskap om individets forutsetninger, erfaringsverden og interesser, samt har evne til å være oppmerksomt tilstede, fortolke hva som er meningen bak uttrykk og handler så fornuftig som mulig. Andre evner er å se hvordan temaer som inngår i samspill kan utvides og hvordan nye temaer kan introduseres, samt danne strukturer i samspill som gir erfaringer og kommunikasjonsferdigheter som delt oppmerksomhet, turtaking og enkle intensjonelle

ekspressive uttrykk. Sist men ikke minst evne til å understøtte mulighet til å delta, involvere seg, samt kommunisere i alle dagliglivets situasjoner og aktiviteter.

I følge Karlsen et al. (2015) mener de at tema for kommunikasjonen kan være avgjørende for hvor betydningsfull kommunikasjonspartneren og individet opplever den. Det er krevende å velge eller skifte tema for mange mennesker med ASK-behov. Dette er på grunn av forhold som kommunikativ kompetanse, kjennskap til tema, motivasjon, manglende vokabular eller måten kommunikasjonssoppsettet er bygget opp på. Andre faktorer som kan påvirke, dersom individet ønsker å skifte tema eller ikke, kan være knyttet til kommunikasjonspartneren eller relasjonen mellom kommunikasjonspartneren og individet. Vi kan dermed spørre om hva er det kommunikasjonspartneren gir respons på, hvilke forventninger individet har til kommunikasjonspartneren og hvordan danner de mening i felles rundt et tema. Dersom de kommuniserer om samme tema hver gang, kan kommunikasjonen omfattes som ensformig og kjedelig for begge parter. I dette tilfellet kan et annet kjennetegn på god kommunikasjonspartner være at kommunikasjonspartneren er oppmerksom på å variere samtaleemner og kommunikasjonsformer, samt hvordan en kan bytte tema i kommunikasjonen (Karlsen et al. 2015).

3.7 ASK-opplæring for kommunikasjonspartnere

Selv om alternative kommunikasjonsformer er blitt mer vanlig, har de fleste fagfolk begrenset erfaring med å arbeide med mennesker med ASK-behov, og har derfor lite eller ingen kunnskap om disse kommunikasjonssystemene. På mange måter lærer de seg kommunikasjonsformen samtidig med det enkelte individ de skal lære opp og kommunisere med. Ett av hovedmålet er å få fagfolk til å erkjenne at individet faktisk bruker en språkform og ikke «bare» gester eller bilder (Tetzchner og Martinsen, 2002). Chung og Stoner (2016) sier at spesialpedagoger og logopeder er de som oftest får tilbud om workshops, eksterne kurs eller lignende. I følge Vidje (2017) er det mulig å videreutdanne seg i ASK ved Høgskolen i Sør-Norge, men studentene er pedagoger i skole og barnehage, logopeder, ergoterapeuter, psykologer og foreldre til ASK-brukere. Med andre ord er det de som må sørge for at andre kommunikasjonspartnere får opplæring innen alternativ og supplerende kommunikasjon, dersom andre skal få opplæring.

Konsekvensen av lite kunnskap om ASK er at mennesker som helt eller delvis mangler talespråk møter fagpersoner som ikke kan bistå hjelp. Mjøen, ergoterapispesialist ved Habiliteringstjenesten i Vestfold, mener at underforbruket av ASK sannsynligvis er stort (Vidje, 2017). For at kommunikasjonen skal bli vellykket, må alle som arbeider med eller rundt individet, få tilstrekkelig informasjon og hjelp til å sette seg inn i de nødvendige ferdighetene. Det vil si at alle, som har med individet å gjøre, bør omfattes, inkludert støttekontakter, avlastere og kjøkkenhjelpere i forhold til opplæring. Opplæringen av fagpersoner bør foregå regelmessig over tid, samt være rettet mot alle sider av de tiltakene som blir lagt til rette. Utvikling av alternativ kommunikasjon vil derfor ta tid. Dersom noen av fagpersonene får intensiv opplæring fra eksterne spesialister, må de også ha ansvar for å lære opp resten av personalet, slik at opplæringen får innflytelse på hele miljøet (Granlund, Terneby og Olsson, 1992; Tetzchner og Martinsen, 2002). Fagpersonene må også vite hvordan individet selv vil at kommunikasjonen skal foregå, for eksempel å gjette eller tolke før individet er ferdig med å formulere det individet skal si. Det er viktig at fagpersonene ikke bare blir lært opp til å ta initiativ, men også til å være sensitive og respondere på individets egne forsøk på å kommunisere. På denne måten kan dette fremme utviklingen av spontan kommunikasjon. De må altså lære å være bevisste på sin rolle som kommunikasjonspartner (Tetzchner og Martinsen, 2002).

For å knytte inn vernepleierens rolle i denne sammenhengen, kan det være fint å anvende vernepleierens arbeidsmodell som utgangspunkt i denne prosessen. Vernepleierens arbeidsmodell er en problemløsningsmodell, hvor vernepleiere skal ha kompetanse i observasjon, registrering og annen kartlegging, samt operere i nært samarbeid med individet, og arbeide for en utvikling i en retning som individet ønsker, men likevel på en målrettet måte. Vi kan dermed tenke at en vernepleier spør seg selv i kartleggingsprosessen hvilken informasjon vedkommende vil trenge for å kunne tilrettelegge for mest mulig samhandling og dialog, og dersom det er mulighet og behov for det kan også individet blir spurt. For eksempel dersom individet har lite eller fraværende verbalt språk, må vernepleieren ha en spesiell kommunikasjonskompetanse og tilrettelegge for dette (Brask, Østby og Ødegård, 2016). Den kommunikasjonskompetansen som vernepleieren har kan derfor bidra til å skape et godt samarbeid mellom individet og vernepleieren, noe som igjen fører til brukermedvirkning. Som vernepleier er god kommunikasjon betraktet som en form for langvarig kvalitetssikring (Eide og Eide, 1996).

Under opplæringen er det også viktig å få frem vanskelighetene med å bruke systemet og hvordan misforståelser kan bli oppdaget og avklart. Da kan fagpersonene kjenne seg igjen i problemene som individet kan ha, da det blir enklere for dem å hjelpe til med å løse de aktuelle problemstillingene. De som har ansvaret for å gi direkte opplæring og veiledning, bør også fungere som modeller for resten av personalet i naturlige, ikke-planlagte situasjoner. Når fagpersonene/personalet viser interesse for og kunnskap om individets kommunikasjonsform, signaliserer de en positiv holdning og respekt for den alternative kommunikasjonsformen, samt individet (Tetzchner og Martinsen, 2002).

3.8 Retten til å kommunisere

I følge FN-konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne skal partene sikte alle hensiktsmessige tiltak for å sikre at personer med nedsatt funksjonsevne kan utøve retten til ytringsfrihet og meningsfrihet. Det å ha frihet til å søke, motta og informere opplysninger, samt tanker av alle slag på lik linje som andre og ved alle former for kommunikasjon etter individets valg, er også inkludert (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013, artikkel 21).

Konvensjonspartene skal sørge for at informasjon som er tilsiktet på allmennhet, gis i tilgjengelige formater til mennesker med nedsatt funksjonsevne og ved hjelp av teknologi tilpasset for individet i rett tid og uten ekstra kostnader. Partene skal godta og legge til rette for at personer med nedsatt funksjonsevne i samhandling med det offentlige kan bruke ulike kommunikasjonsformer, -midler og -formater etter individets valg, samt oppfordre private virksomheter som yter tjenester til allmennhet. Dette inkludert via Internett, om å gi informasjon og yte tjenester i formater som er tilgjengelige og brukbare for den enkelte. Samtidig skal partene oppmuntre mediene, inkludert leverandører av informasjon via Internett, til å gjøre sine tjenester tilgjengelige for personer med nedsatt funksjonsevne, samt anerkjenne og fremme bruken av tegnspråk (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013, artikkel 21).

Talespråket er en effektiv måte for å kommunisere med andre mennesker på, samt kommunisere om hvem vi er, hva vi kan og hvordan vi oppfatter verden. Mennesker som har kommunikasjonsvansker, som har sine utfordringer med å uttrykke seg, mister sin makt over sitt eget liv. På denne måten kan det skape en konsekvens, hvor miljøet enten

undervurderer eller overvurderer individet (Tetzchner og Martinsen, 2002). Ved mangel på effektiv kommunikasjon vil gjøre det omfattende for omgivelsene å tilpasse sin kommunikasjon og informasjon, noe som er avgjørende for eksempel å gi tilpasset opplæring (Kleppenes og Sande, 2015).

3.8.1 Lovverk og ASK

Opplæringsloven er den mest sentrale loven i sammenheng med rettigheter til mennesker med behov for alternativ og supplerende kommunikasjon. Dette fordi at opplæringsloven regulerer grunnskoleopplæringen i Norge og denne loven gjelder både for grunnskolen og videregående opplæring (Kleppenes og Sande, 2015). Kommunene har plikt til å gi mennesker tilpasset opplæring og de har derfor rett til nødvendig opplæring i å bruke alternative kommunikasjonsformer.

Utdanningsdirektoratet (2016) sier at mennesker som helt eller delvis mangler funksjonell tale eller har vansker med språkforståelsen, slik at de har behov for ASK, skal få benytte kommunikasjonsformer og nødvendige kommunikasjonsmidler som er egnet til hver enkelt i opplæringen. Dette er presisert i opplæringsloven § 2-16. Dette gjelder også i § 3-13 om opplæring av elever, lærlinger, praksiskandidater og lære kandidater med behov for ASK, opplæring av voksne med behov for ASK i § 4A-13 og opplæring av elever med behov for ASK i friskoleloven § 3-14. Formålet er å styrke pedagogiske oppfølgingen av personer som har behov for ASK, både innenfor tilpasset opplæring og spesialundervisning.

I uttrykket «*kommunikasjonsformer og nødvendige kommunikasjonsmidler som er egnet til hver enkelt*» betyr hovedsakelig at individet skal få bruke den kommunikasjonsformen og/eller det kommunikasjonsmiddelet som best kompenserer for vanskene til individet og som gjør at vedkommende får utnyttet sine ressurser. Ordlyd og innhold i lovparagrafen har sammenheng med internasjonale konvensjoner og erklæringer som *FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne* og *Salamanca-erklæringen*. Erklæringene fokuserer på at menneskene skal møtes med et tilfredsstillende opplæringstilbud, uavhengig av egenskaper, interesser, evner eller opplæringsbehov hos den enkelte (NAKU, 2014; Kleppenes og Sande, 2015).

I følge Opplæringsloven skal opplæringstilbudet ta utgangspunkt i den enkelte personens sine behov, samt gi vedkommende et forsvarlig utbytte. Det er ikke nødvendigvis et optimalt utbytte, da ingen har krav på et optimalt utbytte, men alle har krav på tilpasset opplæring (§ 1-3 i opplæringsloven, 2018). Dersom noen ikke har eller får tilfredsstillende utbytte av det ordinære opplæringstilbudet, har vedkommende rett til spesialundervisning etter reglene i kapittel 5 om spesialundervisning (§ 2-16, opplæringsloven, 2018).

3.9 Autonomi, brukermedvirkning, livskvalitet og deltakelse

Autonomi, også kalt for selvbestemmelse, er et komplekst begrep, med mange betydninger på forskjellige bruksområder (Ellingsen, 2007). Ellingsen (2005) definerer selvbestemmelse som kontroll over valg og beslutninger som har betydning i livet. Det betyr nødvendigvis ikke en absolutt kontroll, men muligheten til å være den som 'påfører' valg og beslutninger. Denne definisjonen handler altså om individets rett til å bestemme over sitt eget liv, med særlig vekt på spørsmål som er viktige for vedkommende (Brask, Østby og Ødegård, 2016).

Når individet har ferdigheter til å benytte ASK kan dette være med på fremme muligheter til at vedkommende kan ta egne valg selv. Ved å anvende kommunikasjonsformer-/midler etter eget valg, kan det også bidra positivt til at individet tar initiativ til å ta egne valg og beslutninger, samt redusere opplevelsen av å være avhengig av andre (Tetzchner og Martinsen, 2002). Det er blitt beskrevet av ulike modeller for understøtting av selvbestemmelse av Field (1996), og understreket at selvbestemmelse forutsetter en moderne hjelperrolle, der individet og hjelper er partnere i et samarbeid (Brask, Østby og Ødegård, 2016).

Kommunikasjonspartneren kan fremme selvbestemmelsen igjennom tilrettelegging i forhold til hvilke muligheter og ressurser individet har for å ta egne valg. Forventninger til selvbestemmelse uten muligheter og ressurser kan føre til at individet blir umyndiggjort og føler seg krenket. Bakgrunnen for dette kan for eksempel være at fagpersonen overtar kontrollen fullstendig (Røkenes og Hanssen, 2012). Det som er grunnleggende i helse- og sosialfaglig arbeid, er å respektere for individets frihet, selvbestemmelse og livsverdier. Gjennom brukermedvirkning skal fagpersonen bidra til å styrke individets mulighet for mestring og kontroll over sitt eget liv (Fellesorganisasjonen, 2002).

For å oppleve et godt liv, er det viktig at individet har en rimelig tilgang til ressurser. De må ha mulighet til å være med å påvirke situasjonen som vil medføre at individet er en del av samfunnet. Dersom individet opplever at mulighetene er låst at det ikke er noen utvei, vil reaksjonen bli avmaktfølelse og passivitet i forhold til de aktuelle problemskapende forholdene (Hutchinson, 2010). Videre sier Hutchinson (2010) at livskvalitet er knyttet til at individet får mulighet til å handle aktivt i forhold til å påvirke livssituasjonen og delta i skapningen av samfunnet.

Kommunikasjonsformer/-midler kan være med på å fremme individets selvstendighet og sosial deltakelse som er viktig for å oppleve tilhørighet. Deltakelse handler om samhandling og kommunikasjon som anses å være sentrale for læring, utvikling og trivsel. Samhandling og kommunikasjon er relasjonelle begrep som handler om å gjøre noe i felles. Det vil si at en er sosial med andre (Skogdal, 2015). Ved å anvende riktig kommunikasjonsform/-middel kan individet også oppnå mestring og økt deltakelse i sosiale sammenhenger, da hjelpemidlene kan kompensere for forståelsesvansker og læreversker. På denne måten kan dette redusere gapet mellom det som er ønskelig og det som er mulig (Slåtta, 2009).

4.0 Drøftingsdel

I dette kapitlet følger med en oppsummering av teoridelen, hvor mine resultater av funn blir trukket inn i drøftingen. Gjennom drøfting vil min problemstilling «*Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) og hva kjennetegner en god kommunikasjons-partner?*» stå i fokus.

4.1 Oppsummering av teoridelen

Alternativ og supplerende kommunikasjon, som er forkortet til ASK, består av en rekke hjelpemidler som erstatter talen. Når en person kommuniserer på andre måter enn tale, kalles dette for alternativ og supplerende kommunikasjon (Statped, 2017). Dette gjelder for personer som har redusert taleevne, ikke-verbalt språk, eller som har liten eller ingen forståelse for talespråk. ASK består av tre funksjonelle hovedtyper, de kalles for uttryksmiddel-, støttespråk- og språkalternativgruppen (Tetzchner og Martinsen, 2002). En grundig kartlegging må til for å identifisere kommunikative ferdigheter, styrker og begrensninger hos personer som kan ha nytte av ASK. Dette er for å sørge for at mennesker får en best mulig tilpasset og riktig kommunikasjonsform. Kartleggingen handler om tidlig identifisering, riktig tiltak og oppfølging, også kalt for TRO som er en huskeregel (Beukelman og Mirenda, 2005). Den så kalte OUS-pyramiden for ASK-kartlegging blir benyttet under kartleggingsprosessen. Det må både en grunnutredning og en ASK-utredning til for å finne ut hva som er riktig hjelp. Det er også viktig at tiltakene reguleres og videreutvikles, som henger sammen med ASK-oppfølging, da språket og kommunikasjonen hos barn er i kontinuerlig utvikling. Dette bidrar med å finne riktige løsninger som gir individet en best mulig tilpasset kommunikasjonsform, som igjen bidrar til å innrette individets forutsetninger (Stadskleiv, 2015). Eksempler på kommunikasjonsformer skilles hovedsakelig mellom papp-tech, low-tech og high-tech, også kalt for ikke-teknologiske løsninger, lav-teknologiske løsninger og høy-teknologiske løsninger (Næss, 2015; Isaac Norge, 2018).

Kommunikasjon handler om å gjøre noe felles som skaper, utveksler og avslører en mening i fellesskapet med andre (Røkenes og Hanssen, 2012), men kommunikasjonen kan påvirkes av andre faktorer som sensorisk bevissthet, motorisk og kognisjon.

Kommunikasjonsvansker kan være en isolert vanske eller en kombinasjon av mangfoldige vansker, som for eksempel i taleorganet, redusert taleflyt, lite aktivt eller lite funksjonelt ordforråd, rytme og kroppsspråk. Videre kan enkelt begrepsapparat, stemmevansker, vansker med forståelse og/eller vansker med å uttrykke seg være en årsak. Dette kan oppstå på ulike alderstrinn i forhold til utvikling og er dermed viktig å igangsette tiltak, samt arbeide forebyggende så raskt som mulig for å forsøke å redusere og avhjelpe disse vanskene og begrense uheldige ringvirkninger (Næss, 2015). Vi handler ut fra bestemte verdier for å fremme samhandlingen, som for eksempel åpenhet, ettertanke, tillit, trygghet,

velvære eller en følelse av kontakt. I enkelte tilfeller er vi opptatt av å styrke individets utvikling, selvfølelse, læring, selvstendighet og evne til mestring. Ved å forholde seg slik at verdiene blir ivaretatt, vil det anses som god kommunikasjon. Konteksten i samhandlingen har også en betydning på hva som er god kommunikasjon (Røkenes og Hanssen, 2012). Vi kan beskrive en god kommunikasjonspartner som tålmodig, interessert og motivert. Det å forstå individets svekkede tale, konsentrerer seg for å tolke gester og signaler, er fortrolig med stillhet, viser initiativ, samt være ærlig om at kommunikasjonspartneren ikke forstår hva som blir formidlet. Det vil si at kommunikasjonspartneren også kan bli usikker på hvordan vedkommende skal legge til rette for mest mulig kommunikasjon, samt hva som vil være best mulig støtte for individet i den enkelte situasjonen (Soto, 2012). Kommunikasjonspartnerens rolle er å tilrettelegge for god kommunikasjon, samt holde i gang kommunikasjonsprosessen med personer som har kommunikasjonsvansker. Dersom kommunikasjonspartneren er dominerende da de ofte stiller ja/nei spørsmål og styrer det meste av samtalen, gis det lite mulighet til å initiere kommunikasjon for individet. Kommunikasjonspartneren kan stå i fare for å lede en monolog enn å tilrettelegge for dialogisk kommunikasjon, dersom individet inntar en passiv rolle (Kent-Walsh og McNaughton, 2005; Næss, 2015). Ved å være en god modell for individet må kommunikasjonspartneren være trygg på kommunikasjonsformen, slik at vedkommende kan uttrykke seg på en naturlig måte uten at de ofte må tenke på hvordan vedkommende skal gå fram i samhandlingen (Utdanningsdirektoratet, 2016). Ved å kommunisere med personer som individet kjenner godt, samt har delt opplevelser og kommunikasjonserfaringer med, vil føles trygt for individet. Da er det enklere å oppnå en god felles forståelse mellom partene, samt bidrar til å hindre misforståelser og brudd i kommunikasjonen (Næss, 2015).

Hva som kjennetegner en god kommunikasjonspartner kan være å opprettholde kommunikasjonen og å ta tur, slik at det blir gitt tilstrekkelig tid til å respondere for individet. Dersom kommunikasjonspartneren venter på tur som gir en bekreftelse på at det individet forsøker å formidle er viktig, kan dette kjennetegnes som en god kommunikasjonspartner. Det å ta initiativ som er tilpasset den enkelte, samt ha evnen til å se de kommunikative initiativene individet tar, kan også være et kjennetegn på god kommunikasjonspartner (Karlsen et al. 2015). Andre kjennetegn er å ha kunnskap om individets forutsetninger, erfaringsverden og interesser, samt evnen til å være oppmerksomt tilstede, fortolke hva som er meningen bak uttrykk og handler så fornuftig

som mulig. Det å se hvordan temaer som inngår i samspill kan utvides og hvordan nye temaer kan introduseres, samt danne strukturer i samspill som gir erfaringer og kommunikasjonsferdigheter som delt oppmerksomhet, turtaking og enkle intensjonelle ekspressive uttrykk, kan også kjennetegnes som god kommunikasjonspartner. I tillegg til å ha evne til å understøtte mulighet til å delta, involvere seg, samt kommunisere i alle dagliglivets situasjoner og aktiviteter (Statped, 2017). Ved å være oppmerksom på å variere samtaleemner og kommunikasjonsformer, samt hvordan en kan bytte tema i kommunikasjonen, kan også kjennetegnes som god kommunikasjonspartner (Karlsen et al. 2015).

Konsekvensen av lite kunnskap om ASK er at mennesker som helt eller delvis mangler talespråk møter dem som ikke kan bistå hjelp (Vidje, 2017). Selv om ASK er blitt mer vanlig, har de fleste fagfolk begrenset erfaring med å arbeide med mennesker med ASK-behov, og har derfor lite eller ingen kunnskap om disse kommunikasjonssystemene (Tetzchner og Martinsen, 2002). Ved å ha kommunikativ kompetanse og få riktig ASK-opplæring vil ha en viktig rolle for god og vellykket kommunikasjon. Light (1989) sier at kommunikativ kompetanse kan anses som et dynamisk begrep som baserer seg på funksjonalitet, hensiktsmessighet, kunnskap, dømmekraft og ferdigheter innen for fire kompetanseområder. De kalles for lingvistisk kompetanse, operasjonell kompetanse, sosial kompetanse og strategisk kompetanse (Næss, 2015).

Granlund, Terneby og Olsson (1992) sier at opplæringen av fagpersoner bør foregå regelmessig over tid, samt være rettet mot alle sider av de tiltakene som blir lagt til rette. Utvikling av alternativ kommunikasjon vil derfor ta tid (Tetzchner og Martinsen, 2002). Rollen som kommunikasjonspartner kan fremme individets autonomi igjennom tilrettelegging i forhold til hvilke muligheter og ressurser individet har for å ta egne valg. Uten mulighet og ressurser til selvbestemmelse kan føre til at individet blir umyndiggjort og føler seg krenket (Røkenes og Hanssen, 2012). For å oppleve et godt liv er det viktig at individet har en rikelig tilgang til ressurser da det kan være med å påvirke situasjonen som vil medføre at individet er en del av samfunnet. Livskvalitet er knyttet til at individet får mulighet til å handle aktivt ved å påvirke livssituasjonen, samt delta i samfunnet (Hutchinson, 2010). Ved å anvende riktig kommunikasjonsform kan individet oppnå mestring, selvstendighet, økt deltakelse i sosiale sammenhenger, da kommunikasjonsformen kan kompensere for kommunikasjonsvansker. På denne måten kan dette redusere gapet mellom det som er ønskelig og det som er mulig (Slåtta, 2009). Mennesker som har

behov for ASK har dessuten rett til å kommunisere. Opplæringsloven er den mest sentrale loven i sammenheng med rettigheter til mennesker med ASK-behov (Kleppenes og Sande, 2015).

4.2 Drøfting

Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK) består av ulike kommunikasjonsformer som erstatter talen. Både barn, unge og voksne kan ha bruk for ASK, dersom de trenger andre måter å kommunisere på enn direkte tale. Alternativ kommunikasjon er en annen måte å kommunisere på ansikt til ansikt enn tale som kan være med på å erstatte talen fullstendig. Supplerende kommunikasjon er støtte- og hjelpekommunikasjon som fremmer personens tale (Tetzchner og Martinsen, 2002). Med hensyn til mental og språklig utvikling, er det store variasjoner da det kan være fra personer som har liten eller ingen forståelse for talespråk til personer som har en språklig kompetanse på linje med jevnaldrende. Det vil si at de alternative kommunikasjonsformene vil ha ulik funksjon for den enkelte. Et kommunikasjonsmiddel må inneholde et ordforråd som kan brukes av ASK-brukere for å uttrykke seg eller for å støtte talen. Med andre ord skal det være tilpasset individets språklige og kognitive nivå, samtidig som det fremmer språklig utvikling og læring (Statped, 2017). Ved å ha ferdigheter til å benytte ASK kan dette bidra til å fremme muligheter til at individet kan ta egne valg selv. Ved å anvende kommunikasjonsformer-/midler etter eget valg, kan det også bidra positivt til at vedkommende tar initiativ til å ta egne valg og beslutninger, samt redusere opplevelsen av å være avhengig av andre (Tetzchner og Martinsen, 2002). Personer med behov for ASK har dessuten rett til å kommunisere på lik linje som andre. I FN-konvensjonen om rettigheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne skal partene sikte alle hensiktsmessige tiltak for å sikre at personer med nedsatt funksjonsevne kan utøve retten til ytringsfrihet og meningsfrihet (Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, 2013, artikkel 21). Mennesker som har kommunikasjonsvansker kan derimot miste sin makt over sitt eget liv. På denne måten kan det oppstå en konsekvens, hvor miljøet enten undervurderer eller overvurderer individet (Tetzchner og Martinsen, 2002).

I følge Skogdal (2015) kan kommunikasjonsformer-/midler være med på å fremme individets selvstendighet og sosial deltakelse som er viktig for å oppleve tilhørighet. For å

oppleve et godt liv, er det viktig at individet har en rimelig tilgang til ressurser, mener Hutchinson (2010). Videre sier hun at de må ha mulighet til å være en del av samfunnet, slik at individet ikke opplever som at mulighetene er låst at det ikke er noen utvei. På denne måten vil reaksjonen bli avmaktfølelse og passivitet i forhold til de aktuelle problemskapende forholdene (Hutchinson, 2010). Det som er grunnleggende i helse- og sosialfaglig arbeid, er å respektere for individets frihet, selvbestemmelse og livsverdier. Gjennom brukermedvirkning skal fagpersonen bidra til å styrke individets mulighet for mestring og kontroll over sitt eget liv (Fellesorganisasjonen, 2002). Ved å anvende riktig kommunikasjonsform/-middel kan individet også oppnå mestring og økt deltakelse i sosiale sammenhenger, da hjelpemidlene kan kompensere for forståelsesvansker og lærevansker. På denne måten kan dette redusere gapet mellom det som er ønskelig og det som er mulig (Slåtta, 2009).

En kommunikasjonspartner kan være en mor, far, lærer, pedagog eller andre fagpersoner, eventuelt andre som er i nær familie hos ASK-brukeren. Ved å ha kommunikativ kompetanse innenfor de fire kompetanseområdene, kunnskap om alternativ og supplerende kommunikasjon, ferdigheter, samt få riktig opplæring innenfor ASK, kan øke rollen som god kommunikasjonspartner i praksis. Gjennom teoridelen viser at det er en mulighet å videreutdanne seg i ASK i Sør-Norge, hvor en vil tilegne seg kunnskaper og ferdigheter for å fremme kommunikasjon for mennesker med kommunikasjonsvansker/-hemninger, samt lære om ulike metodiske tilnæringsmåter. I denne utdannelsen får en også lære om kartlegging av ASK-bruker og tilrettelegging av miljøet rundt, samt teoretisk kunnskap om språk- og kommunikasjonsfremmende faktorer (Universitetet i Sørøst-Norge, 2018).

For å bli en god kommunikasjonspartner må dette læres da ASK ikke er noe vi 'bare kan'. For å endre egen praksis trenger vi både å se god praksis, samtidig som å øve selv. I følge Næss (2015) har kommunikasjonspartnere en viktig rolle i all kommunikasjon, og har derfor et betydelig ansvar for å tilrettelegge for kommunikasjon. En kommunikasjonspartner skal gi språklig støtte ved selv å benytte individets kommunikasjonsform, samtidig som å bringe inn nye måter å kommunisere på for å styrke videre utvikling av kommunikasjonen, med utgangspunkt i individets nåværende kommunikasjon (Utdanningsdirektoratet, 2016). Konsekvensen av lite kunnskap om ASK er at ASK-brukere som har kommunikative utfordringer møter kommunikasjonspartneren som ikke kan bistå hjelp (Vidje, 2017). På denne måten kan kommunikasjonen og samarbeidet

mellom partene bli svekket. Det vil dermed være viktig å ha kunnskap, ferdigheter og holdninger da det spiller en stor rolle for tilrettelegging for kommunikasjon, samt tilrettelegging av det kommunikasjonsmiljøet (Næss, 2015).

Det har tidligere blitt gjort en undersøkelse av Blackstone (1999) om hva deltakere med nedsatt talefunksjon oppfattet som uønskede egenskaper hos kommunikasjonspartnere. Deltakerne oppgir at kommunikasjonspartnere avsluttet deres tanker uten tillatelse, utførte andre ting mens individet jobbet med å gi respons eller stille spørsmål, tvunget individet til å benytte en talemaskin som primær kommunikasjonsform, undervurderte individets evner, hevet stemmen som om individet var hørselhemmet, var overtydelige i uttalelsen og snakket til andre i stedet for å spørre individet direkte. Kent-Walsh og McNaughton (2005) konkluderte i en tidligere forskning at kommunikasjonspartnere er dominerende som styrer det meste av samtalen, fokuserer hovedsakelig på kommunikasjonshjelpemiddelet og teknikkene enn på individet selv og hva individet ønsker å uttrykke og som ofte avbryter. På denne måten fikk ikke individet til å initiere kommunikasjonen. Deres tidligere forskning om kommunikasjonspartnere kan oppsummeres om hva en mindre god kommunikasjonspartner er. Spørsmålet er *hva kjennetegner en god kommunikasjonspartner?* Soto (2012) beskriver en god kommunikasjonspartner som tålmodig, interessert og motivert. De ønskede egenskapene hos kommunikasjonspartnere, som kan kjennetegnes som god kommunikasjonspartner, er å forstå ASK-brukerens svekkede tale, konsentrere seg for å tolke gester og signaler, tar initiativ til å gjenta, bekrefte meninger, samt være ærlig om at vedkommende ikke forstår hva som blir uttrykt. Det vil være vesentlig å være oppmerksomt tilstede for å unngå misforståelser og brudd i kommunikasjonen, men dersom dette skulle skje, kan kommunikasjonspartneren be om gjentakelse eller oppklaring, slik at samhandlingen blir god. Det skal dermed gis tilstrekkelig tid å respondere for ASK-brukere for å opprettholde kommunikasjon da det kan bli sett på som at det individet forsøker å formidle er viktig (Karlsen et al. 2015). En god kommunikasjonspartner skal dermed ikke være utålmodig og komme med forslag til hva individet forsøker å formidle, samt unngå å anvende den aktuelle kommunikasjonsformen.

Andre gode egenskaper er å fremme muligheter til at individet kan ta egne valg selv da dette kan bidra til at individet tar initiativ selv til å ta egne beslutninger, samt redusere opplevelsen av å være avhengig (Tetzchner og Martinsen, 2002), samtidig som å understøtte mulighet til å delta, involvere seg og kommunisere i alle dagliglivets

situasjoner og aktiviteter (Statped, 2017). En god kommunikasjonspartner kan med andre ord fremme selvbestemmelsen igjennom tilrettelegging i forhold til hvilke muligheter og ressurser individet har for å ta egne valg. På denne måten vil ikke individet bli umyndiggjort eller føle seg krenket (Røkenes og Hanssen, 2012), men handler aktivt i forhold til å påvirke livssituasjonen og delta i skapingen av samfunnet (Hutchinson, 2010). På den annen side kan kommunikasjonspartnere bli usikre på hvordan vedkommende kan legge til rette for mest mulig vellykket kommunikasjon, samt hva som vil være best mulig støtte for individet i den enkelte situasjonen (Soto, 2012). De må derfor være bevisste på sin rolle som kommunikasjonspartner da det er vesentlig at kommunikasjonspartnere må være trygge på kommunikasjonsformen(e). På denne måten kan de kommunisere med ASK-brukere på en naturlig måte uten å tenke på hvordan de skal gå fram i samhandlingen. Andre gode egenskaper er å ha kunnskap om individets forutsetninger, erfaringsverden og interesser, samt se hvordan temaer som inngår i samspill kan utvides og hvordan nye temaer kan introduseres og danne strukturer i samspill som gir erfaringer og kommunikasjonsferdigheter som delt oppmerksomhet, turtaking og enkle intensjonelle ekspressive uttrykk (Statped, 2017). Det å ha evnen til å være oppmerksom på å variere samtaleemner og kommunikasjonsformer, samt hvordan en kan bytte tema i kommunikasjonen, er viktig hos kommunikasjonspartnere. På denne måten vil ikke kommunikasjonen oppleves som ensformig og kjedelig for begge parter (Karlsen et al. 2015). Å kommunisere med noen som har ikke har verbalt-språk eller som har kommunikasjonsvansker, krever at kommunikasjonspartneren kjenner individet godt, samt tar seg god tid. En kommunikasjonspartner som tilbringer mye tid sammen med individet, som deler målpersonens opplevelser og vet hva individets interesser er, vil ha imidlertid ha gode forutsetninger for å forstå det individet kommuniserer. I en slik relasjon vil kommunikasjonspartneren i tillegg automatisk lære seg å se og tolke individets kroppsspråk (Grøseth og Augestad, 2012; Elmerskog og Fosse, 2015).

5.0 Avslutning og konklusjon

Gjennom drøftingen kommer det frem at alternativ og supplerende kommunikasjon er for barn, unge og voksne som trenger andre måter å kommunisere på enn talespråk. Det kan være en ASK-form som erstatter talen fullstendig eller som fremmer og støtter individets tale. Det er store variasjoner med hensyn til mental og språklig utvikling da det kan være fra personer som har liten eller ingen forståelse for talespråk til personer som har en språklig kompetanse på linje med jevnaldrende. De alternative kommunikasjonsformene vil derfor ha ulik funksjon for den enkelte. Det skal være tilpasset individets språklige og kognitive nivå, samtidig som det fremmer språklig utvikling og læring. Vi vet at ved å anvende riktig kommunikasjonsform/-middel kan det bidra positivt til at ASK-brukeren tar initiativ til å ta egne valg og beslutninger, samt redusere opplevelsen av å være avhengig av andre. Det kan også være med på å fremme ASK-brukerens selvstendighet og sosial deltakelse, og ASK-brukeren kan oppnå mestring og økt deltakelse i sosiale sammenhenger. På denne måten kan dette redusere gapet mellom det som er ønskelig og det som er mulig. På den annen side kan mennesker som har kommunikasjonsvansker miste sin makt over sitt eget liv, hvor miljøet enten undervurderer eller overvurderer ASK-brukeren, og dersom vedkommende opplever at mulighetene er låst at det ikke er noen utvei, vil reaksjonen bli avmaktfølelse og passivitet. Uten mulighet og ressurser til selvbestemmelse kan føre til at individet blir umyndiggjort og føler seg krenket.

For å kunne arbeide med mennesker med ASK-behov, er det vesentlig å ha kommunikasjonskompetanse, kunnskap om ASK, ferdigheter, samt få veiledning og riktig opplæring innenfor alternativ og supplerende kommunikasjon. Det er altså mulig å videreutdanne seg, hvor en vil lære og utvikle kunnskap og ferdigheter innenfor ASK, samt kartlegging av ASK-bruker og tilrettelegging. En god kommunikasjonspartner må derfor læres da ASK ikke er noe alle kan uten erfaringer, kunnskap, ferdigheter, veiledning og opplæring. Det må forstås og videreutvikles for å bli en god kommunikasjonspartner, da de har en viktig rolle i all kommunikasjon som har et vesentlig ansvar for tilrettelegging for kommunikasjon.

Gjennom drøftingen kommer det frem at det kan skapes uønskede konsekvenser for ASK-brukere, dersom kommunikasjonspartneren har lite kunnskap om ASK. Individet vil oppleve dette som at kommunikasjonspartneren ikke kan bistå hjelp, noe som ikke er vesentlig i denne settingen. En mindre god kommunikasjonspartner beskrives som

dominerende som styrer kommunikasjonen og ikke ser individet som et subjekt, men heller fokuserer på kommunikasjonshjelpemiddelet og teknikkene og som ofte avbryter. Det å avslutte deres tanker uten tillatelse, gjennomføre andre ting mens individet forsøker å gi respons og/eller heve stemmen som om individet er hørselhemmet, kan kjennetegnes som mindre god kommunikasjonspartner. Det vil dermed være viktig å ha kunnskap, ferdigheter og holdninger da det spiller en stor rolle for tilrettelegging for kommunikasjon, samt tilrettelegging av det kommunikasjonsmiljøet. Å ha gode egenskaper som kommunikasjonspartner vil ha en stor betydning for ASK-brukere i praksis. Ved å være tålmodig, interessert og motivert kan en komme lengre med i arbeidslivet, noe som er ønsket hos kommunikasjonspartnere. Å forstå individets svekkede tale, kommunikasjonsform, tolkning av gester, signaler, kroppsspråk, ta initiativ til å gjenta, bekrefte meninger og være ærlig om at vedkommende ikke forstår hva som blir uttrykt, kjennetegnes som god kommunikasjonspartner. Det å være oppmerksomt tilstede, unngå misforståelser og brudd i kommunikasjonen slik at samhandlingen blir god, er vesentlig for kommunikasjonspartnere. En god kommunikasjonspartner skal dermed ikke være utålmodig og komme med forslag til hva individet ønsker å formidle, samt ikke gi individet tilstrekkelig tid til å respondere. Ved å opprettholde kommunikasjonen slik at individet blir sett og hørt, samt opplever som viktig, er vesentlig i samhandlingen for gode kommunikasjonspartnere. ASK-brukeren har rett til å kommunisere på lik linje som andre og skal ikke miste sin makt over sitt eget liv. Andre gode egenskaper er å fremme muligheter til at individet kan ta egne valg selv da dette kan bidra til at individet tar initiativ selv til å ta egne beslutninger i samhandlingen, samtidig som å delta, involvere seg og kommunisere i ulike situasjoner og aktiviteter. En god kommunikasjonspartner kan med andre ord fremme individets selvbestemmelse igjennom tilrettelegging. Kommunikasjonspartnere er også mennesker som selv kan bli usikre på hvordan de kan legge til rette for mest mulig vellykket kommunikasjon, samt hva som vil være best mulig støtte for individet. Vi vet nå at kommunikasjonspartnere må være bevisste på sin rolle og ha nødvendige evner til å fungere som gode kommunikasjonspartnere. De må dermed vedlikeholde disse evnene for å danne gode relasjoner og god brukervedvirkning med ASK-brukere, samt ivareta deres selvbestemmelse, mestring og deltakelse.

Gjennom denne prosessen har jeg fått større innsikt i begrepet *alternativ og supplerende kommunikasjon*, samt hvilke egenskaper og evner en må ha for å beskrive som god kommunikasjonspartner. På bakgrunn av teori har jeg kommet frem til at kunnskap,

erfaringer, holdninger og ferdigheter innenfor ASK er viktig for å kjennetegne som god kommunikasjonspartner. En må jobbe for å bli en god kommunikasjonspartner, noe jeg mener er vesentlig for å kunne å jobbe med mennesker med ASK-behov. Gjennom denne prosessen har jeg også fått større innsikt i hva som er uønskede egenskaper hos kommunikasjonspartnere som beskrives som mindre gode kommunikasjonspartnere. Det er dermed hensiktsmessig å oppnå gode relasjoner, vellykket kommunikasjon med ASK-brukere og ikke minst god brukermedvirkning, samt ivareta deres selvbestemmelse, selvstendighet, mestring, kontroll og sosial deltakelse. Ved å ta i bruk en kommunikasjonsform som er egnet og tilpasset for individet kan det påvirke individets livskvalitet på en god måte. Livskvalitet er knyttet til at individet får mulighet til å handle aktivt ved å påvirke livssituasjonen, samt delta i samfunnet. Fremtidige kommunikasjonspartnere bør være oppmerksom på sine egne holdninger, kunnskap og ferdigheter innenfor alternativ og supplerende kommunikasjon. Til sist vil jeg oppfordre til å bruke den tiden en har til å kommunisere med ASK-brukere på en god måte.

6.0 Litteraturliste

Aadland, Einar (2011). «Og eg ser på deg...»: *Vitenskapsteori I helse- og sosialfag*. 3. utg. Oslo: Universitetsforlaget.

American Speech-Language-Hearing Association (ASHA) (2001). Augmentative and alternative communication: knowledge and skills for service delivery. *ASHA Supplement*, 22(3), 419-428.

Beukelman, David og Pat Mirenda (2005). *Augmentative and alternative communication: Supporting children and adults with complex communication needs*. 3. utg. Baltimore, MD: Paul Brookes Publishing Co.

Blackstone, Sarah (1999). *Communication Partners. Augmentative Communication News*, 12 1&2: 1-16.

Brask, Ole David, May Østby og Atle Ødegård (2016). *Vernepleierens kjerne roller: En refleksjonsmodell*. Bergen: Fagbokforlaget.

Chung, Yun-Ching og Julia B. Stoner (2016). A meta-synthesis of team members' voices: what we need and what we do to support students who use AAC. *Augmentative and Alternative Communication*, 32(2), 175:186. DOI: 10.1080/07434618.2016.1213766.

Dalland, Olav (2007). *Metode og oppgaveskriving for studenter*. 4. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Dalland, Olav (2012). *Metode og oppgaveskriving*. 5. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Dalland, Olav (2017). *Metode og oppgaveskriving*. 6. utg. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Eide, Hilde og Tom Eide (1996). *Kommunikasjon i relasjoner: Samhandling, konfliktløsning, etikk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal AS.

Ellingsen, Karl Elling (2005). Selvbestemmelse og brukermedvirkning. *I Selvbestemmelse for tjenesteytere*, red. Selboe, Aud, Leif Bollingmo og Karl Elling Ellingsen. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Ellingsen, Karl Elling (red.) (2007). *Selvbestemmelse: Egne og andres valg og verdier*. Oslo: Universitetsforlaget.

Field, S. (1996). Self-Determination Instructional Strategies for Youth with Learning Disabilities. *Journal of Learning Disabilities*, 29(1), s. 40-52.

Granlund, Mats, Jan Terneby og Cecilia Olsson (1992). Creating communicative opportunities through a combined in-service training and supervision package. *European Journal of Special Needs Education*, 7, s. 229-252.

Grøseth, Else og Liv Berit Augestad (2012). *Sett og bli forstått*. Ikke publisert artikkel, Tambartun kompetansesenter.

Huer, M. B. og L. Lloyd (1990). AAC Users' perspectives on augmentative and alternative communication. *Augmentative and Alternative Communication*, 6(4), 242-249. DOI: 10.1080/07434619012331275524.

Hutchinson, Gunn Strand (2010). *Samfunnsarbeid: Mobilisering og deltakelse i sosialfaglig arbeid*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Karlsen, Asgjerd Veia, Hanne Sofie Midtlin, Tone Tax og Kari-Anne Bottegaard Næss (2015). Kommunikasjonspartnere og kommunikasjonsstrategier. I *God kommunikasjon med ASK-brukere*, red. Næss, Kari-Anne Bottegaard og Asgjerd Veia Karlsen, s. 188-193. Bergen: Fagbokforlaget.

Kent-Walsh, Jennifer og David McNaughton (2005). Communication partner instruction in AAC: present practices and future directions. *Augmentative and Alternative Communication*, 21(3), 195-204. DOI: 10.1080/07434610400006646.

Kjølaas, Jorun Høier (2001). *Språk og kommunikasjonsvansker: Språkvitenskapelig tenkning i det spesialpedagogiske fagfeltet*. Tromsø: Eureka Forlag, Høgskolen i Tromsø.

Kleppenes, Anne-Merete og Anita Sande (2015). Lovverk og ASK. I *God kommunikasjon med ASK-brukere*, red. Næss, Kari-Anne Bottegaard og Asgjerd Veia Karlsen, s. 47-50. Bergen: Fagbokforlaget.

Light, Janice (1989). Toward a definition of communicative competence for individuals using augmentative and alternative communication systems. *Augmentative and Alternative Communication*, 5(2), 137-144. DOI: 10.1080/07434618912331275126.

Light, Janice (2003). «Shattering the silence»: the development of communicative competence by individuals who require augmentative and alternative communication. I J.C. Light, D. Beukelman og J. Reichle (red.), *Communicative competence for individuals who use AAC: from research to effective practice* (s. 3-38). Baltimore: Paul H. Brookes Publishing Co.

Lorentzen, Per (2003). *Fra tilskuer til deltaker: Samhandling og kommunikasjon med voksne utviklingshemmede*. Oslo: Universitetsforlaget.

Midtlien, Hanne Sofie, Kari-Anne Bottegaard Næss, Tone Taxt og Asgjerd Veia Karlsen (2014). What communication strategies do AAC users want their communication partners to use? A preliminary study. *Disability and Rehabilitation*, 1-8. DOI: 10.3109/09638288.2014.961659.

Næss, Kari-Anne Bottegaard (2015). God kommunikasjon med ASK-brukere. I *God kommunikasjon med ASK-brukere*, red. Næss, Kari-Anne Bottegaard og Asgjerd Veia Karlsen, s. 24-29, 30-34. Bergen: Fagbokforlaget.

Owren, Thomas og Sølvi Linde (2011). Innledning. I *Vernepleiefaglig teori og praksis: Sosialfaglige perspektiver*, red. Owren, Thomas og Sølvi Linde, s. 14-17. Oslo: Universitetsforlaget.

Røkenes, Odd Harald og Per-Halvard Hanssen (2012). *Bære eller bryte: Kommunikasjon og relasjon i arbeid med mennesker*. 3. utg. Bergen: Fagbokforlaget.

Sattler, J.M. (2008). Language development in context. I S.v. Tetzchner, L.S. Siegel og L. Smith (red.), *The social and cognitive aspects of normal and atypical language development: progress in cognitive development research*, s.1-22. New York: Springer-Verlag.

Skogdal, Signhild (2015). Mulighetsbetingelser for deltakelse og kommunikasjon i skolen. I *God kommunikasjon med ASK-brukere*, red. Næss, Kari-Anne Bottegaard og Asgjerd Veia Karlsen, s. 223. Bergen: Fagbokforlaget.

Slåtta, Knut (2009). Hjelpemidler for forståelse, selvstendighet og deltagelse. I *Utviklingshemning og habilitering: Innspill til habiliteringsprosessen*, red. Eknes, Jarle og Jon A. Løkke, s. 191. Oslo: Universitetsforlaget.

Soto, Gloria (2012). Training partners in AAC in culturally diverse families. *Perspectives on Augmentative and Alternative Communication*, 21(4), 144-150. DOI: 10.1044/aac21.4.144.

Stadskleiv, Kristine (2012). *Benefits and experiences from arranging one-day courses in AAC for parents and professionals*. Presentasjon på 15th Biennial Conference International Society for Augmentative and Alternative Communication, Pittsburgh, USA. July 30th – August 2nd.

Stadskleiv, Kristine, H. Schjørbeck, L. Seeland og H.A. Lillehaug (2014). *Assessing the «non-assessable» children – a case study*. Presentasjon på The 16th Biennial Conference of the International Society for Augmentative and Alternative Communication, Lisboa, Portugal. July 21st-July 24th 2014.

Stadskleiv, Kristine (2015). Kartlegging. I *God kommunikasjon med ASK-brukere*, red. Næss, Kari-Anne Bottegaard og Asgjerd Veia Karlsen, s. 73-76. Bergen: Fagbokforlaget.

Tetzchner, Stephen von og Harald Martinsen (2002). *Alternativ og supplerende kommunikasjon: En innføring i tegnespråksopplæring og bruk av kommunikasjonshjelpemidler for mennesker med språk- og kommunikasjonsvansker*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Thunberg, Gunilla, Anna Carlstrand og Anna Rensfeldt Flink (2011). *KomIgång: En föräldrakurs om kommunikation och kommunikationsstöd: kursbok*. Göteborg: DART.

7.0 Nettkilder

Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (2013). *Konvensjon om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne*. Q-1199 B. Oslo: Merkur-Trykk AS. (Lest: 28.04.2018).

https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/funk/konvensjon_web.pdf.

Elmerskog, Bengt og Per Fosse (red.) (2015). *Lære for livet: En innføring i pedagogikk og læring ved Juvenil Nevronal Ceroid Lipofuscinose (JNCL)*. NTNU Grafisk senter. Hentet 15.05.2018 fra

<https://www.ntnu.no/trykk/publikasjoner/laere%20for%20livet/HTML/files/assets/common/downloads/publication.pdf>.

Fellesorganisasjonen (FO) (2002). *Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernpedagoger, sosionomer, vernepleiere og velferdsvitere*. Hentet 01.05.2018 fra

<https://www.fo.no/getfile.php/13381-1377694151/01%20Om%20FO/Hefter%20og%20publikasjoner/yrkesetisk.pdf>.

Friskoleloven (2017). *Lov av 4. juli 2003 nr. 84 om frittstående skolar*.

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2003-07-04-84> (Lest: 20.05.2018).

Isaac Norge (2018). «Ulike kommunikasjonsløsninger». Lest: 10.05.2018.

<http://www.isaac.no/fagstoff/om-ask/ulike-kommunikasjonslosninger/>

Kåsa, Bente (2012). «Hva er kompetanse?». Lest: 28.04.2018.

http://www.fagforbundet.no/tema/samhandlingsreformen/?article_id=98542

NAKU (2018). *Grunnskole: Lovverk og statlige føringer*. Lest: 29.04.2018.

<https://naku.no/kunnskapsbanken/grunnskole-lovverk-og-statlige-f%C3%B8ringer>

Opplæringsloven (2018). *Lov av 17. juli 1998 nr. 61 om grunnskolen og den vidaregåande opplæringa*. <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61> (Lest: 29.04.2018).

Statped (2017). «Hva er alternativ og supplerende kommunikasjon?». Lest: 27.03.2018.

<http://www.statped.no/temaer/alternativ-og-supplerende-kommunikasjon-ask/hva-er-alternativ-og-supplerende-kommunikasjon/>

Statped (2017). «*Multifunksjonshemming og kommunikasjon*». Lest: 10.05.2018.

<http://www.statped.no/fagomrader-og-laringsressurser/sammensatte-larevansker/multifunksjonshemming/kommunikasjon/>

Universitet i Sørøst-Norge (USN) (2018). «*Alternativ og supplerende kommunikasjon (ASK)*». Lest: 13.05.2018.

<https://www.usn.no/studier/finn-studier/larer-lektor-og-pedagogikk/alternativ-og-supplerende-kommunikasjon-modul-1/>

Utdanningsdirektoratet (2016). «*Pedagogisk tilrettelegging og opplæring for elever med behov for ASK*». Lest: 28.04.2018.

<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/ASK/pedagogisk-tilrettelegging/>

Utdanningsdirektoratet (2016). «*Rettigheter for elever med behov for ASK*». Lest: 29.04.2018.

<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/ASK/rettigheter/>

Utdanningsdirektoratet (2016). «*Språkmiljø og psykososialt miljø for elever med behov for ASK*». Lest: 10.05.2018.

<https://www.udir.no/laring-og-trivsel/sarskilte-behov/ASK/sprakmiljo-og-psykososialt-miljo/>

Vidje, Gerd (2017). «*Kunnskap om ASK må inn i lærer- og helsefagutdanningene*».

StatpedMagasinet, 16. oktober, s. 39. Hentet 02.05.2018 fra

http://www.statped.no/globalassets/statpedmagasinet/dokumenter/statpedmagasinet_2_2017_dobbeltsider.pdf.